

NUTQ VA MULOQOT

Kurbanov Muzaffar Abdumutalibovich

Andijon davlat chet tillari instituti dotsenti

Mo‘minova Matluba Akmalxon qizi

Andijon davlat chet tillari instituti magistranti

Jadal sur‘atlar bilan rivojlanib borayotgan ilm-fan va texnika sohalari insoniyat faoliyatining barcha qirralarini egallamoqda. Shunga ko‘ra zamonaviy fan va ta‘lim rivojlanishini soha mutaxassislarining bir-birlari bilan o‘zaro fikr va axborot almashinuvisiz tasavvur qilish mushkul. Mazkur fikr va axborot almashinuvi og‘zaki va yozma shakllarda bo‘lish bilan birga, verbal hamda noverbal muloqot orqali amalga oshiriladi. Shuning uchun ham matnlarda ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish taraqqiyoti bilan bog‘liq verbal va noverbal vositalarning tushunib etish masalasi tom ma‘noda o‘ziga xos murakkablik tug‘dirib, o‘rganuvchidan yetarli bilim va ko‘nikmalarni talab qiladi.

Ilmiy bilimlarning rivojlanishi asosan tilshunoslikning til haqidagi tartib-qoidalari, me‘yorlari va talablari bilan belgilanadi, uning yordamida ilmiy bilim asoslari shakllanadi va axboroti uzatiladi. Bunday holda, til dunyo haqidagi bilimlarni o‘zlashtirishning o‘ziga xos vositasi, inson ongining xususiyatlarini o‘zida mujassam yetgan moddiy tashuvchi vazifasini bajaradi. Jumladan, ilm-fan va texnika sohaslarida lingvistik komponentga ilk qiziqish XX-asr boshlarida mantiqiy tahlil nazariyasi va vositalari asoschisi – ingliz matematigi va faylasufi B.Rassel tomonidan “Inson idroki: uning sohasi va chegaralari” asarida ko‘rsatilgan⁶².

B.Rassel tilni ilmiy bilimlarning rivoji va ma‘nosini bildiruvchi mantiqiy tizim sifatida ko‘rishni boshladi. U ilmiy faoliyatning turli sohaslarida olib boriladigan har qanday tadqiqotni ishlatilgan so‘zlarning to‘g‘riligini va ularning ma‘nosini, so‘ngra so‘z birikmalarining semantik yukini va gapdagi so‘zlarning sintaktik aloqasini tekshirishdan boshlash kerak, deb hisoblaydi.

Nutq – tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida [amal](#) qilishi, tilning alohida ijtimoiy [faoliyat](#) turi sifatidagi muayyan shaklidir. Nutq og‘zaki (ovozi) va yozma ravishda [namoyon](#) bo‘lib, so‘zlash jarayoni va uning natijasi (xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar, asarlar) tushuniladi. Inson nutqi – nutqni hosil qilish jarayonida ishtirok etuvchi inson organlari (o‘pka, ikkita bronx, traxeya, kekirdak, bo‘g‘iz, hiqildoq, halqum,

⁶²Rassel Б. “Человеческое познание: его сфера и границы”. –М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2000.

tishlar, burun bo'shlig'i, lablar)ning kompleks harakatidir. Lingvistik nuqtai nazardan nutq tushunchasi muayyan til jamoasida qabul qilingan ifoda vositalari tizimi bo'lgan mavhum til tushunchasiga ham taaluqlidir. Shunga asoslanib nutq *og'zaki* va *yozma* nutq shakllariga ega.

Og'zaki nutqda ovoz ohangi, tembr, pauza va imo-ishora harakatlari kabi noverbal vositalar orqali grammatik belgilarni namoyon etsa, yozma nutq (matn)da ular tinish belgilari va kommunikantlarning harakatlarini tasvirlash orqali amalga oshiriladi.

A. Nurmonovning aytishicha, konkret nutq vaziyatida muayyan bir ma'no ifodalovchi imo-ishoralalar shu nutq vaziyatini qayta hikoya qilib berish jarayonida ma'lum lingvistik birliklar yordamida tasvir qilinadi. Demak, har bir tilda imo-ishoralarni ifodalovchi bir qator fe'llar mavjud. Mazkur fe'llar semantik tomondan *ishora fe'llari* deb yuritiladi⁶³.

Ammo, fikrimizcha, muloqot nutqqa nisbatan kengroq tushuncha bo'lib, unda nutq organlaridan tashqari imo-ishora, ovoz ohanglari va nolingistik vositalar yordamida kommunikatsiyaga kirishni kuzatishimiz mumkin. Chunonchi, muloqot – insonlar o'rtasida yuzaga kelgan ehtiyojlaridan kelib chiqib aloqa bog'lanishlari rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir. Muloqot insonlarning jamiyatda o'zaro hamkorlikdagi faoliyati mexanizmini tashkil etib, muomala va munosabatlar uyg'unligiga aytish mumkin. Muloqot bilan munosabat birgalikda faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayirboshlashni o'z ichiga oladi. Bunda munosabatning kommunikativ jihati hisobga olinadi. Kishilar munosabatga kirishishda avvalo tilga murojaat qiladi. Muloqotning yana bir jihati munosabatga kirishuvchilarning o'zaro birgalikdagi harakati- nutq jarayonida faqat so'zlar bilan emas, balki imo-ishora va harakatlar bilan ham axborot ayirboshlashdan iborat. Demak, muloqot jarayonida kommunikativ (axborot uzatish), interaktiv (o'zaro birgalikda harakat qilish) va perseptiv (o'zaro birgalikda) idrok etish amalga oshiriladi.

Imo-ishora harakatlari bilan muloqot qilish verbal til (nutq) muloqotidan avval paydo bo'lganligi, qadimda ibtidoiy odamlar tovushlar kompleksini o'z xatti-harakatlariga tayangan holda ifodalab kelganligi va asta-sekinlik bilan ularning o'rnini so'zlar egallaganligi ilmiy jihatdan isbotlangan⁶⁴. Masalan, tilshunoslik nazariyasining asoschilaridan bo'lgan V.Gumboldt, A.Shleyxer va V.Vundtlar tilning kelib chiqishini ibtidoiy odamlarning fikrlash qobiliyatini

⁶³Nurmonov A. O'zbek paralingvistik vositalari // Tanlangan asarlar. 1-jild. –T.: Akademnashr, 2012; Saidxonov M. Aloqa-aralashuv va imo-ishoralalar. –T.: Fan, 2008; - 221-бет.

⁶⁴Курашкина Н. Исследование потенциала невербальных средств коммуникации в рамках спецсеминара// Концепт: научно-методический электронный журнал, № 5, 2012. – С. 8-13.

rivojlanish va o‘z fikrini ifoda etishga ehtiyoj tug‘ilganligi bilan bog‘lab, fikrlash tufayli inson gapira boshlaganligi, til tufayli o‘ylashni o‘rganganligini e’tirof etishgan⁶⁵.

Shunga ko‘ra, nutq – tilning fikr ifodalash va almashish jarayoni, muloqot esa insonlar o‘rtasida aloqa bog‘lanishning ko‘p qirrali jarayoniga aytish mumkin.

⁶⁵ Копач О., Воронович В. Введение в языкознание. –Минск: 2017. –С. 16.

